Vyvozování hlásek

Mgr. Hilda Pešlová

Autor prezentace: Mgr. Barbora Gromanová

Fonetika a fonologie

- FONETIKA – zabývá se aspekty řečové komunikace, zvukovými projevy
  - Zvuková stránka řeči
  - Fyziologický způsob artikulace (tvorba)
  - Akustická stránka řečových zvuků
  - Vnímání těchto zvuků
- FONOLOGIE – zabývá se zvukovou stránkou jazyka z hlediska funkčnosti
- HLÁSKA – základní a nejjednodušší element lidské artikulované řeči
  - Hláska X písmeno

HLÁSKA

- TYPY HLÁSEK
  - Grafém – hláska psaná
  - Artikulém – hláska vyslovená
  - Kiném – poloha mluvidel bez zvuku
  - Foném – hláska slyšená (nenese význam, ale mění jej – *tečky/dečky*)
- DĚLENÍ HLÁSEK
  - **Vokály** – samohlásky
  - **Konsonanty** – souhlásky
  - **Diftongy** – dvojhlásky (au, ou, eu)

Hlásky:
rozdíly mezi vokály a konsonanty

- **Akustický rozdíl (znělost)**
  - Vokály – tónové, znělé
  - Konsonanty – šumivé

- **Artikulační rozdíl**
  - Vokály – výdechový proud prochází volně
  - Konsonanty – výdechový proud překonává překážku

Hlásky – vokály

- V ČJ 5 samohlásek, ale 6 grafémů (I/Y)
- Celkem 10 fonémů (krátké a dlouhé)
- **Hellwagův trojúhelník**
  - Klasifikuje samohlásky podle polohy jazyka
  - Vychází se z hlásky A

Tab. 1 Hellwagův trojúhelník

		Dělení podle vodorovné polohy jazyka		
		Přední	Střední	Zadní
Dělení podle svislé polohy jazyka	Vysoké	I		U
	Středové	E		O
	Nízké		A	

Hlásky – konsonanty klasifikace podle znělosti

- **NEZNĚLÉ:** P, F, T, Ť, S, Š, K, Ch
- **ZNĚLÉ:** B, V, D, Ď, Z, Ž, G, H

Hláska Ř – ZNĚLÁ:

- Mezi dvěma samohláskami *(koření)*
- Mezi samohláskou a znělou souhláskou *(hořlavina)*
- Mezi znělou souhláskou a samohláskou *(břicho)*
- na začátku slova před samohláskou *(řeka)*

nepárové: C, Č

nepárové: M, N, Ň, L, R, J

Hláska Ř – NEZNĚLÁ:

- Z jedné strany přiléhá neznělá souhláska *(křik)*
- Na konci slova *(lhář)*

Hlásky – konsonanty podle způsobu artikulace

- ZÁVĚROVÉ (okluzivy), VÝBUCHOVÉ (explozívy) – silný závěr, překonání překážky
  - P B M, T D N, Ť Ď Ň, K G

- ÚŽINOVÉ (konstriktivy), TŘENÉ (frikativy) – výdech. proud úzkou štěrbinou, zvuk se tře
  - F V J H Ch S Z Š Ž L R Ř
  - *Úžinové kmitné: R Ř*
  - *Úžinové bokové:* L
  - *Úžinové středové:* F V J H Ch S Z Š Ž

- POLOZÁVĚROVÉ (semiokluzívy), POLOTŘENÉ (afrikáty) – závěr, pak úžina
  - C Č

Hlásky – konsonanty podle místa artikulace

- 1. ARTIKULAČNÍ OKRSEK – **LABIÁLNÍ (retní)**
  - **Bilabiální:** P B M
  - **Labiodentální:** F V
- 2. ARTIKULAČNÍ OKRSEK – **ALVEOLÁRNÍ (dásňový)**
  - **Prealveolární:** CSZ (ostré sykavky, 1. řady), TDN, LRŘ
  - **Postalveolární:** ČŠŽ (tupé sykavky, 2. řady)
- 3. ARTIKULAČNÍ OKRSEK – **PALATÁLNÍ (tvrdopatrový)**
  - ŤĎŇ J
- 4. ARTIKULAČNÍ OKRSEK – **VELÁRNÍ (měkkopatrový)**
  - K G Ch
- 5. ARTIKULAČNÍ OKRSEK – **LARYNGEÁLNÍ (hrtanový)**
  - H

Fyziologický vývoj hlásek

VĚKOVÉ OBDOBÍ	VÝVOJ ARTIKULACE HLÁSEK
1 – 2,5 roku	B, P, M, A, O, U, I, E J, D, T, N, L (art. postavení se upravuje po 3. roce, ovlivní vývoj hlásky R)
2,5 – 3,5 roku	AU, OU, EU V, F, H, CH, K, G
3,5 – 4,5 roku	BĚ, PĚ, MĚ, VĚ Ť, Ď, Ň
4,5 – 5,5 roku	Č, Š, Ž
do 6 let	C, S, Z, R, Ř *diferenciace* Č, Š, Ž/C, S, Z

Podmínky intaktního vývoje artikulace

- Mluvní vzor
- Vliv prostředí a vhodná stimulace (dudlík!)
- Intaktní sluch a zrak
- Vývoj CNS
- Mluvní orgány (podjazykový uzdička, rozštěpy, ortodontické vady)
- Motorická obratnost (hrubá – jemná – oro)

- *Artikulační porucha X fonologická porucha*

Sluchová percepce *aneb* neslyším – neříkám

- Rozvoj fonematického uvědomění a diferenciace hlásek
- Procvičujeme:
  - Uvědomění si **hlásky ve slově** (*slyším ve slově L?)*
  - Uvědomění si **polohy hlásky** ve slově *(kde je L ve slově?)*
  - **Diferenciaci znělých a neznělých** hlásek
    (stejné X jiné, záměna ve slovech)
  - **Diferenciace sykavek** – tupé, ostré, obě řady
- Dále také:
  - Paralalie – rozlišení KxT, GxD, LxR, ŤĎŇxTDN apod.
  - Patologická vs. správná tvorba (interdentální sykavky, velární R apod.)

C 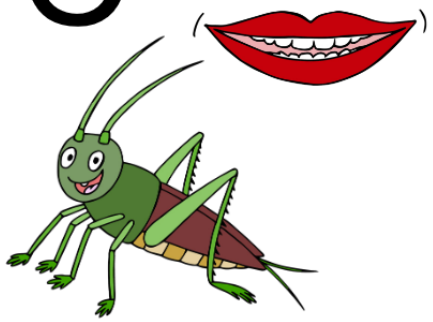	S 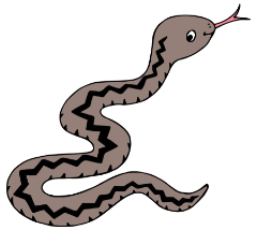	Z 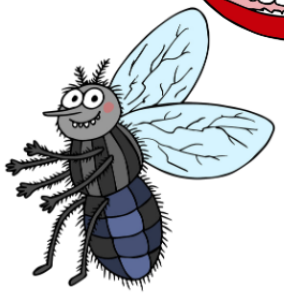
Č	Š	Ž

logapka

Sluchová percepce – ukázka

Rozvoj jazykových schopností dle Elkonina

- Nejprve se dítě učí MLUVIT, pak ČÍST (dříve SLYŠÍM hlásky než PÍŠU písmena)
- Čtení je luštění kódu, odhalení vztahu mezi hláskami a písmeny ve slovech
- Nejprve pochopení hláskové struktury slov, pak označení písmeny
- Děti se učí chápat principy a pravidla skládání slov z hlásek

http://www.elkonin.cz/

Pravidla tréninku v logopedii

- Cvičte krátký čas (5-10 minut)
- Cvičte každý den
- Rozvíjejte děti komplexně
- Úkoly koncipujte zábavně
- Respektujte individualitu
- Využijte pomůcky
- Využijte názornost

Etapy nácviku hlásek

- **Průpravná cvičení:**
  - Motorika mluvidel:
    - Koník, natěrač, horolezec, datel, kopeček
    - Nafukování tváří
    - Špulení a úsměv
    - Foukání, kloktání
    - Svalové cviky se špátlí
    - Prvky myofunkční terapie
  - Dýchání do bránice
  - Výdechový proud
  - Sluchová percepce
- **Vyvození hlásky**
- **Fixace** (izolovaně, slabiky, slova, věty – popis obrázku, básničky a písničky, čtení nahlas)
  - *Ve slovech nejprve na začátku, pak na konci a následně uprostřed*
- **Automatizace** (komunikační chvilka)

Metody vyvození hlásek

- NEPŘÍMÁ metoda
  - Nápodoba, využíváme citoslovce
- PŘÍMÁ metoda
  - Pomocí zrakové kontroly vyvození správného artikulačního postavení mluvidel
- SUBSTITUČNÍ metoda
  - Využití pomocné hlásky, která je artikulací blízká
- MECHANICKÁ metoda
  - Využití mechanické pomůcky (špátle, sondy, rotavibrátor)
- SMÍŠENÁ metoda

Vyvození samohlásek

- Málo častá chybná realizace
- Stěžejní velikost čelistního úhlu, postavení rtů a poloha jazyka
- **Samohláska A**
  - Největší čelistní úhel, rty neutrálně; přirovnání kousnutí do jablka
- **Samohláska E**
  - Menší čelistní úhel než u A, rty mírné zaostření, jazyk dopředu a nahoru; přirovnání meloun
- **Samohláska I**
  - Malá čelistní úhel, řezáky se přibližují a rty zaostřují, jazyk více dopředu a nahoru; přirovnání myš
- **Samohláska O**
  - Menší čelistní úhel, řezáky lehce od sebe, rty mírné zaokrouhlení, jazyk směrem k měkkému patru; přirovnání švestka
- **Samohláska U**
  - Malý čelistní úhel, řezáky více přiblížené, rty zaokrouhlené, jazyk více k měkkému patru; přirovnání třešeň

Vyvození souhlásek
1. art. okrsek

- BILABIÁLY
  - **P** (neznělá, párová, závěrová, bilabiální, orální)
    - Nápodoba: citoslovce *papá, pipi, pápá*
    - Přímá metoda: pevně rty k sobě, rozražení výdechovým proudem
    - Substituce: B šeptem (slabiky šeptaně s hl. B, ozve se P)
  - **B** (znělá, párová, závěrová, bilabiální, orální)
    - Nápodoba: citoslovce *bubu, bába, béé, búú*
    - Přímá metoda: pevně rty k sobě, nafouknuté tváře
    - Substituce: P s přidáním hlasu, M s držením nosního chřípí
  - **M** (znělá, nepárová, závěrová, bilabiální, nazální)
    - Nápodoba: citoslovce *máma, mimi, méé*
    - Přímá metoda: pevně rty k sobě, hmatem kontrola na nose

Vyvození souhlásek
1. art. okrsek

- LABIODENTÁLY
  - **F** (neznělá, párová, úžinová středová, labiodentální, orální)
    - Nápodoba: citoslovce *fúú, haf, baf, pif paf;* foukání ve slabikách (peříčka, vata, míček, papírek)
    - Přímá metoda: prstem přidržíme dolní ret a foukneme
    - Substituce: V šeptem, případně trochu protáhnout V
  - **V** (znělá, párová, úžinová středová, labiodentální, orální)
    - Nápodoba: citoslovce letadla *vúú, ví́í,* údiv *vau*
    - Přímá metoda: „veverka“, dolní ret prstem přitlačit k horním zubům a přidat hlas
    - Substituce: opakovat UA a zároveň přitlačit dolní ret k horním řezákům; F se zvýšením hlasu a artikulačním tlakem

Vyvození souhlásek
2. art. okrsek

- ALVEOLÁRNÍ HLÁSKY
  - **T** (neznělá, párová, závěrová, prealveolární, orální) – NEZBYTNÁ PRO HL. **CSZ** A **R**
    - Přímá metoda: jazyk k tvrdému patru pevným dotykem, následně padá na spodinu ústní (fixace špátlí)
    - Substituce: D šeptem
  - **D** (znělá, párová závěrová, prealveolární, orální) – NEZBYTNÁ PRO HL. **R** A **Ř**
    - Přímá metoda: jazyk k tvrdému patru pevným dotykem, s přidáním hlasu následně padá na spodinu ústní (fixace špátlí)
    - Substituce: N ve slabikách se stisknutým nosním chřípím; T s přidáním hlasu a artikulačního tlaku
  - **N** (znělá, nepárová, závěrová, prealveolární, nazální)
    - Přímá metoda: jazyk k tvrdému patru pevným dotykem, hmatem na nose kontrola nosní rezonance a opakovat prodloužené NNN
    - Substituce: D s pootevřenými ústy

Vyvození souhlásek
2. art. okrsek

- ALVEOLÁRNÍ HLÁSKY
  - **L** (znělá, nepárová, úžinová boková, prealveolární, orální, kmitná, laterální) – VLIV NA HL. **R**
    - Nápodoba: zpěv *lalala*
    - Přímá metoda: zvednout do artikulačního postavení, opakovat slabiky
    - Substituce: ÁL – jazyk nechat opřený o alveoly a prodloužit L
  - **R** (znělá, nepárová, úžinová kmitná, prealveolární, orální)
    - Nápodoba: citoslovce jízdy auta nebo traktoru *trrr, vrrr, drr*
    - Přímá metoda: opakovat D a profouknout
    - Substituce: náhrada R hl. D; zvětšit čelistní úhel u Ř
    - Mechanická metoda: Rotavibrátor, prst, sonda
  - **Ř** (znělá i neznělá, nepárová, úžinová kmitná, prealveolární, orální)
    - Substituce: šeptané a prodloužené R nebo DR s menším čelistním úhlem a zaokrouhlením rtů

Vyvození souhlásek
2. art. okrsek

- ALVEOLÁRNÍ HLÁSKY – TUPÉ SYKAVKY
  - **Č** (neznělá, nepárová, polozávěrová, postalveolární, orální)
    - Nápodoba: kočka *čiči*
    - Přímá metoda: zrakem správná artikulační poloha, kroužková sonda nebo špátle
    - Substituce: Ť šeptem v poloze hl. Č; opakovat C a zaokrouhlovat rty a zvednout jazyk
  - **Š** (neznělá, párová, úžinová středová, postalveolární, orální)
    - Nápodoba: mašinka *šššš*
    - Přímá metoda: zrakem správná artikulační poloha, kroužková sonda nebo špátle
    - Substituce: prodloužené Č; opakovat S a zaokrouhlovat rty a zvednout jazyk
  - **Ž** (znělá, párová, úžinová středová, postalveolární, orální)
    - Nápodoba: čmelák *žžž*
    - Přímá metoda: zrakem správná artikulační poloha, kroužková sonda nebo špátle
    - Substituce: ozvučit Š a ohmatat vibrace na krku (logopedky a pak svém)

Vyvození souhlásek
2. art. okrsek

- ALVEOLÁRNÍ HLÁSKY – OSTRÉ SYKAVKY
  - **C** (neznělá, nepárová, polozávěrová, prealveolární, orální)
    - Nápodoba: cvrček *ccc*
    - Přímá metoda: zrakem správná artikulační poloha, kroužková sonda nebo špátle
    - Substituce: šeptem T v poloze na C; opakovat Č a roztahovat rty do úsměvu
  - **S** (neznělá, párová, úžinová středová, prealveolární, orální)
    - Nápodoba: had *sss*
    - Přímá metoda: zrakem správná artikulační poloha, kroužková sonda nebo špátle
    - Substituce: prodloužené S
  - **Z** (znělá, párová, úžinová středová, prealveolární, orální)
    - Nápodoba: moucha *zzz*
    - Přímá metoda: zrakem správná artikulační poloha, kroužková sonda nebo špátle
    - Substituce: ozvučit S a ohmatat vibrace na hrdle (nejprve u logopedky, pak u sebe)

Vyvození souhlásek
3. art. okrsek

- PALATÁLNÍ
  - **Ť** (neznělá, párová, závěrová, palatální, orální)
    - Přímá metoda: se zrakovou kontrolou a fixací hrotu jazyka opakovat *ti*
    - Substituce: šeptem opakovat Ď
  - **Ď** (znělá, párová, závěrová, palatální, orální)
    - Přímá metoda: se zrakovou kontrolou a fixací hrotu jazyka opakovat *di*
    - Substituce: s hlasovou sílou opakovat Ť; opakovat Ň se stisknutým nosním chřípí
  - **Ň** (znělá, nepárová, závěrová, palatální, nazální)
    - Přímá metoda: se zrakovou kontrolou a fixací hrotu jazyka opakovat *ni*
  - **J** (znělá, nepárová, úžinová středová, palatální, orální)
    - Nápodoba: údiv *jé, jú*
    - Substituce: spojit I s dalšími samohláskami jedním výdechovým proudem (*íá – íjá*)

Vyvození souhlásek
4. art. okrsek

- VELÁRNÍ
  - **K** (neznělá, párová, závěrová, velární, orální)
    - Nápodoba: citoslovce *koko, kuku*
    - Přímá metoda: prstem nebo špátlí posunout jazyk dozadu, vleže nebo se záklonem hlavy
    - Substituce: opakovat T a prstem nebo špátlí posunout jazyk dolů a dozadu (*tyty – kyky*)
  - **G** (znělá, párová, závěrová, velární, orální)
    - Nápodoba: citoslovce kachny *gagaga*
    - Přímá metoda: prstem nebo špátlí posunout jazyk dozadu, vleže nebo se záklonem hlavy
    - Substituce: opakovat D a prstem nebo špátlí posunout jazyk dolů a dozadu (*dydy – gygy*); K s přidáním hlasu
  - **Ch** (neznělá, nepárová, závěrová, velární, orální)
    - Nápodoba: citoslovce smíchu *chacha, chichi;,* dračí dech
    - Přímá metoda: prstem nebo špátlí posunout jazyk dozadu, vleže nebo se záklonem hlavy, kontrola hmatem
    - Substituce: prodloužení K

Vyvození souhlásek
5. art. okrsek

- LARYNGEÁLNÍ
  - **H** (znělá, nepárová, úžinová středová, laryngeální, orální)
    - Nápodoba: smích *haha, hihi, hoho,* sova nebo vlak *húú, hou hou*
    - Přímá metoda: prudký výdech s velkým čelistním úhlem, hmatem kontrolovat hrudník a hrdlo

- VYVOZENÍ BĚ, PĚ, VĚ, MĚ
  - Reedukace možná po automatizaci hlásky J

Specifika při práci s dospělými

- Více vysvětlit tvorbu dané hlásky
- Využít vlastní nahrávky
- Využít vhodné materiály
  - Slovní zásoba na úrovni věku
  - Psaný text na úrovni věku
  - Pomůcky
  - Ne stejné jako u dětí a ještě s obrázky!
- Vlastní motivace

https://www.logopedonline.cz/logopedicke-pomucky/cviceni-ke-stazeni/

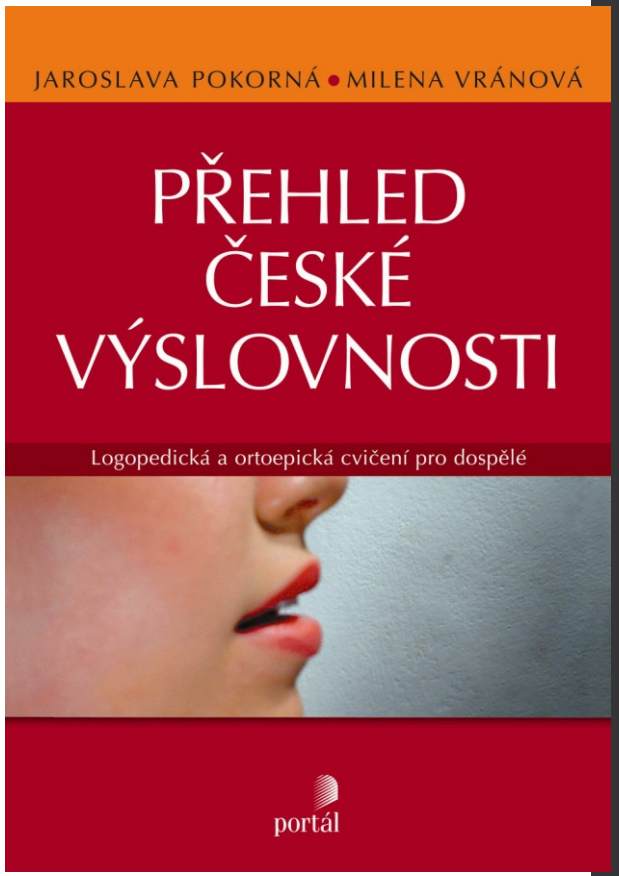

Materiály a pomůcky

Webovky a e-shopy

www.logopediesusmevem.cz

www.logosik.cz

www.oskola.cz

www.logopediepraha.cz

Obrázky zdarma k výrobě materiálů a pomůcek:

https://arasaac.org/

opakování

Děkuji za pozornost!